

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних женского пола, недостатки в деятельности учебных заведений, предупреждения преступности несовершеннолетних, совершенствования деятельности учебных заведений.

Summary

Dvorkova A. The influence of educational process in educational institutions as a factor of delinquency juvenile female offenders.

In the article the author analyzes the activity of educational institutions, as subjects of juvenile delinquency prevention of the female. Features of psychological development of a teenager, foster her deviant behavior. Considered some of the shortcomings of the educational activities, as well as the attitude of teachers in a secondary school and vocational educational institutions, impeding the effective preventive activity of educational institutions for juveniles female. Defined a typology of juvenile female, have a tendency to unlawful behavior and its extreme form – the commission of the crime. Also proposed a system of preventive work of educational institutions with minors.

Key words: juvenile females delinquency, gaps in the activity effectiveness of education institutions, juvenile delinquency prevention, improving the activity effectiveness of education institutions.

Отримано 23.02.2013

УДК 343.3; 344.131(477)(09)

Ю. Б. КУРИЛЮК

Юрій Богданович Курилюк, офіцер Департаменту охорони державного кордону Адміністрації Державної прикордонної служби України

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ НЕСЕННЯ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ В ПЕРІОД ПЕРЕБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (XIV–XIX СТ.СТ.)

Дослідження будь-якого питання, в тому числі кримінальної відповідальності за порушення правил несення прикордонної служби, неможливе без вивчення історичних аспектів його виникнення, а зокрема – й розвитку законодавства про відповідальність прикордонників за порушення ними встановлених правил несення служби на теренах української держави, що окреслені сучасними кордонами нашої Батьківщини.

Дослідження витоків кримінальної відповідальності за порушення правил несення прикордонної служби допоможе глибше зрозуміти суспільну небезпечність цього злочину, зумовленість існування кримінальної відповідальності за таке діяння, вплив певних історичних подій на виникнення нормативних актів, які передбачали відповідальність за вказані порушення, а також вплив інших держав на розвиток українського військово-кримінального законодавства.

За часи української незалежності питанню, пов'язаному з історичним розвитком кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), приділялася увага такими вченими, як: В. П. Бодаєвський, В. О. Бугаєв, С. Ф. Денисов, С. І. Дячук, М. І. Карпенко, П. П. Михайленко, М. І. Хавронюк та іншими. Однак питання походження проблеми кримінально-правової охорони правил несення прикордонної служби, в тому числі її витоків, не досліджувались.

Метою даної статті є дослідження витоків відповідальності за вчинення вказаного протиправного діяння, виникнення та становлення на теренах сучасної України у період перебування в складі Російської імперії, оскільки у XIV ст. Русь втратила своєї політичну незалежність і значна частина східних українських земель опинилась під патронатом Росії.

У той період на території України мали місце відмінності в розвитку правової системи. На Правобережжі діяли норми Литовських статутів, збірників Магдебурзького права і польських конституцій, а на Слобожанщині й Півдні України – система російського права¹.

За часів Івана IV Грозного у 1571 р. начальником станичної та сторожової служби призначено М. І. Воронинського, яким за наказом Государя Царя та Великого Князя Івана Васильовича був прийнятий «Боярский приговор про станичную и сторожевую службу»². Зазначеним документом досить детально, як на той час, визначались правила несення прикордонної служби, а також передбачалась і кримінальна відповідальність за невиконання цих правил. У науковій юридичній літературі радянського періоду та сучасній літературі, яка досліджує розвиток кримінального законодавства, в тому числі військово-юридичній літературі, цей документ з якихось причин як законодавчий акт кримінального характеру не вказується.

«Боярський приговор...» встановлював, що станична та сторожова служба призначалась, «чтоб воинские люди на Государевы окраины войною безвестно не проходили», тобто здійснювали функції охорони державного кордону. Крім того, він містив ряд положень, котрі встановлювали кримінальну відповідальність за

порушення станичниками та сторожами (прикордонниками) правил несення служби. Зокрема, передбачено відповідальність у виді «битьє кнутєм» (побиття кнутами) та «кажнение смертью» (смертна кара). При цьому смертна кара передбачалась за порушення, яке тягло за собою виникнення війни, що у сучасному розумінні слід вважати особливо тяжкими наслідками злочину. Так, «Боярським приговором...» визначено: «А которые сторожи, не дожидаясь себе обмена, с сторожи сойдут, а в те поры Государевым украинам от воинских людей учинитца война, и тем сторожем от Государя Царя и Великого Князя быть кажненным смертью»^{*}. Крім того, як видно зі змісту вказаної норми, об'єктивна сторона правопорушення виражалась у формі дії – сходження зі сторожі не дочекавшись зміни, з обов'язковим настанням вищезазначених, як на нашу думку, особливо тяжких наслідків. Суб'єктом же цього злочину визначено виключно сторожа (прикордонника), який несе службу на сторожі (аналог прикордонного посту).

Виходячи зі змісту даної норми покарання смертною карою призначалося виключно рішенням самого царя, оскільки інше, більш м'яке, покарання у виді «побиттям кнутами» передбачалося за порушення прав дозору на кордоні, яке не спричинило загрози нападу супротивника на державу: «А которых станичников и сторожей воеводы или головы кого пошлют дозирати на урочищах и на сторожах; а изедут, что они стоят – небрежно и неосторожно и до урочищ не доезжают, а хотя приходу воинских людей нечаят». Отже, у разі порушення прикордонником встановлених правил несення служби без настання таких наслідків покаранням йому було побиття кнутами. І скоріш за все призначалося воно самим воеводою або головою, який посилав їх у дозор.

У 1698 р. російським генералом А. А. Вейде був укладений «Воинский устав», який він присвятив Петру Великому³. Даний статут визначав доволі детальний порядок облаштування війська, його озброєння та структури. Також нами помічено норму, яка мала кримінально караний характер. Так, у розділі «О всех караулах вместе» зазначено: «Караулам подобает своё оружие непрестанно в руках держать и без перемены караула своего не оставлять под смертною казнью». При цьому під караулом малося на увазі також і той, що стоїть на сторожі кордону, а тому вказана норма має у своєму змісті чітко визначену кримінальну відповідальність у виді смертної кари за порушення прикордонником під час несення служби порядку носіння зброї або залишення посту без зміни іншим.

На жаль, Статут генерала Вейде залишився лише проектом нормативно-правового акта, оскільки опублікований він був тільки у 1841 р., вже після прийняття Петром I «Воинского устава».

Взагалі-то Статут Петра I мав повну назву «Устав воинский о должности генералов-фельдмаршалов, и всего генералитета, и протчих чинов, которые при войске надлежат быть, и оных воинских делах и поведених, что каждому чинить должно»⁴ (далі – Статут 1716 р.) та складався з чотирьох частин. Перша, власне, й мала назву «Устав воинский». Друга частина називалася «Артикулы воинские с кратким токованием» (далі – «Військові артикули...»), що являла собою перший у Російській імперії військово-кримінальний кодекс та складалася з 24 глав, розділених на 209 артикулів.

Статут 1716 р., як зазначає М. І. Хавронюк, поширив свою дію на територію України з 1763 р. з прийняттям указу про необхідність його застосування у козацьких військових справах⁵.

Під час вивчення історії радянського військового кримінального законодавства професор В. М. Чхиквадзе, спираючись на дослідження П. Й. Бобровського, М. П. Розенгейма та інших, встановив, що Статут 1716 р. був самостійним, самобутнім законом, тісно пов'язаним з усіма реформами Петра, а не простий запозичений у інших держав. За своєю юридичною природою та законодавчо-технічною стороною він стояв значно вище, ніж пам'ятки військово-кримінального права західноєвропейських держав того часу⁶.

Протилежної точки зору дотримується М. І. Колос, який, спираючись на дослідження визнаного вченого-юриста М. С. Таганцева, стверджує, що Статут 1716 р. був компіляцією іноземних джерел та має іноземне походження, про що свідчить значна кількість чужинських слів у ньому і особливо в описі окремих злочинів і в системі страт⁷. Погоджуючись з наведеним твердженням, звернемось до дослідження П. Р. Бобровського, яким встановлено, що за своєю суттю статут є зібранням адміністративних та військово-юридичних постанов різних народів: німців, французів, шведів, датчан та голландців. Тут мають місце статті зі статуту Вейде та пункти з постанов головнокомандуючого союзних датських і саксонських військ фельдмаршала Флемінга. Виклад караульної служби схожий із французькими ордонансами Людовіка XIV, а склад військових судів – зі шведським судоустроєм⁸.

Особливістю юридичної побудови Статут 1716 р. стала наявність спеціальних роз'яснень (толкований) кожного з її артикулів, що мали силу закону. Глава IV «Військових артикулів...» передбачала кримінальну відповідальність за порушення порядку несення служби під час охорони караулом фортеці, табору, на валу, у воріт або в полі. При цьому в «Уставе воинском...» п. 2 гл. 62 «О силе и должности караулов, кои в городе, так и в лагере, и что при том внимать надлежит каждому» встановлювалось, що «караул в крепости у шлагбаума, а в поле у рогача или у первого внешнего входа, имеют наивысшую осторожность отправляют. И сколь скоро оной караул одного или многих чужестранных или незнакомых увидит приближающихся, то наперед опустя шлагбом или выкинув рогатки, спрашивать по сему: Откуда идет? Кто он? Как онаго имя есть? Иметь ли он пас?». Виходячи зі змісту наведеної норми можна з упевненістю стверджувати, що караул був тогочасним прикордонним нарядом, якому було встановлено обов'язок здійснення своєрідного паспортного контролю, проведення співбесід з особами, які перетинали кордон, та прийняття рішення про

* Тут і далі по тексту курсив наш.

пропуск через кордон, який вони охороняли, а також інших функцій з охорони кордонів. При цьому обов'язок караулу щодо зупинення чужоземців чи незнайомих та проведення з ними співбесіди про мету прибуття був також продубльований у одній із норм «Військових артикулів...», за невиконання якої передбачалась покарання, «ибо караул есть живот крепости и лагеря и все войско во время сна своего надежду имеет на караульных» (з толк. арт. 40).

Артикулом 39 встановлено, що караул, який несе службу на валу або якому іншому місці, всіх, хто на вал зійде, має розпитати; а у разі коли караульний щось підозріле помітить, тоді має про це доповісти коменданту. У разі, коли іноземці або незнайомиці без дозволу коменданта зйдуть на вал, вони підлягали покаранню. Якому саме в даному артикулі не вказано. Одначе, у «толковании» до артикулу 35 «Військових артикулів...» зазначено, що у разі відсутності покарання, включеного в указ, проти злочинців суддя застосовував покарання за злочини, передбачені в артикулах 27 та 28. Цими артикулами було передбачено, що у разі умисного вчинення злочину, офіцер або солдат несли покарання «всемерным живота лишением», а якщо вчинене ним правопорушення було «от лености, глупости или медления, однако же без упрямства, злости и умыслу», тоді цих воїнів відстороняли на певний термін від служби.

Схожі сучасній кримінальній відповідальності порушення правил несення прикордонної служби закладені в артикулі 41 цього нормативно-правового акта, де визначено, що офіцер чи рядовий, який в таборі, полі або у фортеці на караулі своєму засне, або нап'ється так, що не в змозі здійснювати службу в караулі, або ж не дочекавшись зміни з караулу піде та залишить своє місце, підлягав розстрілу.

Норма цього злочину побудована за конструкцією як злочин з формальним складом, оскільки норма не зазначала необхідність настання будь-яких наслідків. Разом з тим, з огляду на «толкование», наведене у цьому артикулі, під час визначення покарання судом могло бути застосоване замість смерті менш суворе покарання у виді «погоні шпіцрутенами». Таке покарання могло бути призначене лише за наявності наступних пом'якшуючих обставин:

- сон у зв'язку з незадовільним станом здоров'я або слабкістю;
- несення служби на ділянці кордону, що не є небезпечною;
- вчинення злочину в час, коли відсутня загроза нападу ворога;
- неможливості повідомити про свою слабкість сусідньому караулу з-за значної віддаленості від нього;
- незнання солдатом вимог військових артикулів про заборону спання на посту, пов'язане з незначним терміном перебуванням на службі.

Не вважалось пом'якшуючою обставиною, коли покидали місця служби у зв'язку з перебування на посту понад встановлений час. У даному випадку воїн, дочекавшись своєї зміни, мав подати скаргу.

Також мав місце окремий склад злочину, передбачений артикулом 40 вказаного нормативного акта, яким визначалось, що офіцери, на яких (на кшталт сучасного старшого зміни прикордонних нарядів) покладено обов'язок здійснювати контроль за своїм караулом, можуть бути розстріляні в разі, якщо вони не побачать, «що виправити повинні, або в караулі своєму будуть неоглядними, необережними та лінивими».

Як бачимо зі змісту вищезазначених норм «Військових артикулів...», за порушення правил несення служби з охорони державного кордону (караулу) основним покаранням передбачалось «аркебузирование» (розстріл). Загалом таке покарання було найменш розповсюдженим та прямо передбачалось лише у семи випадках, з яких два – за злочини, пов'язані з порушенням правил несення військової служби. Порівняно з іншими видами покарань у виді смертної кари (насаджування на кіл, колесування, заливання в горло розпеченого заліза тощо) це покарання слід вважати більш гуманним, яке не завдавало тривалих страждань.

Друге покарання, передбачене за вказані злочини, це «погоня шпіцрутенами», яке визнане самим законодавцем (артикул 26) жорстоким. Однак покарання «погоною шпіцрутенами», яке можливо було отримати за наявності певних, вказаних нами вище, пом'якшуючих обставин, подекуди могло призвести до летальних наслідків – смерті покараного, а тому було свого роду прихованою смертною карою.

Це покарання досить детально описане відомим російським дослідником історії Росії XVIII ст. професором С. В. Анісімовим. Він зазначає, що таке покарання було найбільш розповсюдженим та сприймалось як дисциплінарне, що не позбавляло військового та дворянина честі. С. В. Анісімов називав це покарання не чим іншим як «прогулянка по зеленій вулиці», що полягало в наступному. Солдатам роздавали лозові прутки (рутени) – тонкі, гладкі гілки завдовжки трохи більше метра, очищені від листя та маленьких гілочок. Полк (або батальйон) вишикувався на плацу «коридорним кругом»: дві шеренги солдат стояли один проти одного по периметру всієї площі. Оголошеного по пояс злочинця прив'язували до двох схрещених рушниць, при чому штики з рушниць не знімалися, тому вони впирались нещасному в живіт і не дозволяли йому йти швидше. Не міг покараний і сповільнити кроки, унтер-офіцери тягнули його за приклади рушниць уперед. Кожен солдат робив крок уперед з шеренги та наносив удар. За силою удару уважно стежили унтери та офіцери, не дозволяючи, щоб солдат-кат пожалів свого товариша. Якщо покараний непритомнів, його тягли по землі чи клали в сани й везли до тих пір, доки він не отримував належної кількості ударів або не помирав на шляху по «зеленій вулиці»⁹.

Звісно, жорстокість покарань обґрунтовувалось тим, що у часи загарбницьких воєн військо на кордоні повинно було пильно виконувати свої караульні функції, оскільки неналежне їх виконання могло призвести до швидкого знищення війська, захоплення та поневолення держави. Тому зі змісту норм (артикулів) випливає, що однією із найголовніших цілей покарань є залякування. Ми підтримуємо позицію С. В. Рябчука, що при створенні Петром I «Військових артикулів...» покарання за вчинення злочинів не розглядалось як само-

ціль, це був засіб попередження для інших¹⁰. Про це свідчить і той факт, що документ передбачав обставини, які пом'якшують або обтяжують вину.

Прийняте 27 січня 1812 р. «Полевое уголовное уложение» дещо обмежило дію «Військових артикулів...», однак лише в частині військових злочинів, які вчинялись у воєнний час. Дослідниками встановлено, що цей документ був цілком запозичений із французького військово-кримінального закону 11 листопада 1796 року¹¹.

До 1893 р. прикордонна варта була підпорядкована Департаменту митних зборів і на місцях управлялася співробітниками митниці¹². У 1819 р. прийнято «Устав таможенный», що складався з декількох частин, у першій з яких «Учрежденный таможенный управления» ст. 301 було визначено, що «чини Пограничной стражи, находясь на постах своих или в разъездах по должности, исполняют обязанности караулов»¹³. Аналогічне положення було продубльоване у наступній редакції Митного статуту 1857 року.

Вже 15 жовтня 1893 р. прикордонна служба була виділена з митного управління утворенням Окремого корпусу прикордонної сторожі (далі – ОКПС) зі статутом військового характеру¹⁴. Циркуляром по ОКПС від 31 січня 1896 р. № 9 визначено, що кожен кордон чи пост, де розміщуються та несуть службу на кордоні, слід вважати караульним приміщенням. Статтею 267 «Правил об Отдельном корпусе пограничной стражи» визначено, що чини ОКПС при виконанні службових обов'язків з прикордонного нагляду прирівнюються до військового караулу, причому всякий нижчий чин сторожі, поставлений на пост з рушницею або оголеною холодною зброєю, визнається чатовим¹⁵.

З огляду на вказані положення можна сміливо стверджувати, що у разі порушення правил несення прикордонної служби прикордонників притягували до кримінальної відповідальності на рівні з військовослужбовцями інших військ відповідно до «Полевого уголовного уложения» 1812 р., «Военно-уголовного устава» 1839 р. а згодом – «Воинского устава о наказаниях» 1869 року.

«Воинским уставом о наказаниях» 1869 р.¹⁶ порушенню обов'язків служби в караулі та під час чергування було присвячено вже цілу самостійну главу. Першим відділенням до цієї глави передбачено декілька статей, що визначали кримінальну відповідальність за порушення прикордонниками правил несення караульної служби. При цьому, виділялись порушення загальних (ст. 153) та спеціальних (ст. 154) правил служби. Кримінальна відповідальність за вчинення перших наставала лише у разі коли дисциплінарне стягнення не відповідало вчиненому проступку та тягло за собою до чотирьох місяців одиночного позбавлення волі у військовій тюрмі. Більш суворе покарання, включало у себе покарання від звільнення зі служби до поміщення в дисциплінарний батальйон чи роту від одного до трьох років. Аналогічне покарання начальник караулу або чатовий отримували за самовільну відлучку з посту (ст. 155).

Покарання, передбачене ст.ст. 153–155 «Воинского устава о наказаниях» 1869 р., збільшувалось на один чи два ступені, коли протизаконні дії вчинялись у воєнний час, або під час смут, бунтів, пожеж, повені або іншого нещасного випадку, а так само у разі настання наслідків для служби (ст. 156). Смертна кара у виді розстрілу залишилась лише за один вид порушень правил несення служби – самовільну відлучку з караулу «в виду неприятеля» та передбачалась ст. 158.

Приклад порушення, за яке прикордонників притягували до кримінальної відповідальності, передбаченої вказаними статтями, ми зустріли у тогочасному коментарі «Воинского устава о наказаниях» помічника військового прокурора та військового слідчого О. М. Анісімова (1898 р.): *«Виновность пограничного стражника в том, что, находясь в вольном патруле на границе для поимки контрабанды, заснул на своем посту, а потом отлучился для отыскания похищенного во время сна ружья его, подходит под 154 и 155 ст.»*¹⁷.

Останні дві ст.ст. 159 та 160 відділення «О нарушении обязанностей службы в карауле» стосувались суто караульної служби з охорони полонених, арештантів, дії яких призводили до втечі охоронюваних ними осіб, а також крадіжки, пошкодження чи знищення майна, яке вони охороняли. Разом із тим відповідно до ст. 289 «Правил об Отдельном корпусе пограничной стражи» (т. VI Св. Зак. 1910 р.) покаранню, визначеному ст. 160 (позбавлення всіх чинів та заслання на каторжні роботи на заводах від чотирьох до восьми років), чини ОКПС підлягають і в тих випадках, коли вони будуть сприяти ввезенню контрабандних товарів з-за кордону¹⁸.

Саме з часу затвердження «Воинского устава о наказаниях» 1869 р. норми, які передбачали кримінальну відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби, стали нести суто бланкетний характер.

Так, ще у 1871 р. був опублікований «Порядок отправления сторожевой службы пехотою, применяясь к способу, принятому у казаков»¹⁹, яким встановлювався доволі детальний порядок проходження служби прикордонною сторожею. У 1897 р. вийшла інструкція про використання зброї, яка визначала порядок використання зброї по порушниках кордону. З утворенням ОКПС вищими органами влади й управління Росії були прийняті основні документи, що чітко визначали завдання посадових осіб ОКПС і обов'язки щодо їх вирішення. Основними серед них були: «Правила про Окремий корпус прикордонної сторожі», «Інструкція служби чинів ОКПС», Статут стройової служби ОКПС, статuti й інші документи Військового і Морського міністерства²⁰.

Таким чином, проведене дослідження показало, що у другій половині XIX ст. за часів перебування українських земель у складі Російської імперії законодавцем було започатковано визначення й законодавче закріплення конкретних правил несення прикордонної служби в ряді нормативно-правових актів, що мали некримінальний характер, встановивши при цьому диференційовану кримінальну відповідальність за їх порушення з огляду на тяжкість вчиненого правопорушення. Тим самим було зобов'язано слідство встановлювати конкретні з цих норм, які порушувались прикордонником, що давали б обґрунтовані підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності, передбаченої однією зі статей кримінального закону.

- ¹ *Ткач А. П.* Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Видавництво Київського ун-ту, 1968. – 170 с. – С. 165.
- ² *Беляев И.* О сторожевой, станичной службе на польской Украине Московского государства до царя Алексея Михайловича. – М., 1846. – 172 с. – С. 11–17.
- ³ Воинский Устав, составленный и посвященный Петру Великому Генералом Вейде, в 1698 году. – СПб.: Военная типография, 1841. – 190 с.
- ⁴ Устав воинский о должностях генералов-фельдмаршалов, и всего генералитета, и прочих чинов, которые при войске надлежат быть, и оных воинских делах и поведеньях, что каждому чинить должно / Напечатана повелением ея императорскаго величества, 4-м тиснением. – СПб.: при Имп. Акад. наук, 1776. – 120 с.
- ⁵ *Хавронюк М. І.* Військові злочини: Навчальний посібник. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 156 с. – С. 14.
- ⁶ Советское военно-уголовное право. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 452 с. – С. 62.
- ⁷ *Колос М. І.* Кримінальне право в Україні (X – поч. XXI ст.): моногр.: [у 2 т.]. – К.; Острог, 2011. – Т. 1: Освіта, наука, законодавство. – 448 с. – С. 154.
- ⁸ *Бобровський П. Р.* Петр Великий как военный законодатель. – СПб.: Типография Департамента Уделов, Моховая, № 36, 1887. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voenprav.ru/doc-2484-39.htm>. – С. 39.
- ⁹ *Анисимов Е. В.* Русская пытка. Политический сыск в России XVIII века. – СПб.: Норинт, 2004. – 464 с. – С. 235.
- ¹⁰ *Рябчук С. В.* Історичний розвиток кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за злочинні посягання на військове майно / С. В. Рябчук // Право і суспільство: Науковий журнал, – 2010. – № 2. – С. 141.
- ¹¹ *Лыкошин А. С.* Энциклопедический словарь (В 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами) / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, О. О. Петрушевского. – СПб.: Из-во Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона, 1890–1907. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vehi.net/brokgauz/all/080/80998.shtml>.
- ¹² *Кабачинський М. І.* Історія охорони кордонів України: Монографія. – Хмельницький: Видавництво НАДПС, 2005. – 355 с. – С. 187.
- ¹³ Свод уставов казенного управления: Учреждения и уставы таможенные. – Ч. 2. – СПб.: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярия, 1842. – 147 с. – С. 53.
- ¹⁴ *Плеханов А. А.* Отдельный корпус пограничной стражи Императорской России (1893–1917): Исторический очерк / А. А. Плеханов, А. М. Плеханов. – М.: Граница, 2003. – 520 с. – С. 27.
- ¹⁵ *Боярский В. И.* На стороже Руси стояти. – М.: Граница, 1992. – 168 с. – С. 145.
- ¹⁶ Воинский устав о наказаниях (XXII кн. Св. Воен. Пост. 1869 г. изд. 2). – СПб.: Военная Типография (в здании Главного Штаба), 1899. – 124 с.
- ¹⁷ Воинский устав о наказаниях, разъясненный мотивами, на которых он основан, решениями Главного Военного Суда и дополненный приказами и циркулярами по военному ведомству по 15-е Июня 1897 г. / Сост. А. Анисимов. – Изд. 8-е, испр. и доп. – СПб.: Издание Юридического Книжного Магазина Н. К. Мартынова, 1898. – 468 с. – С. 276.
- ¹⁸ Воинский устав о наказаниях (С. В. П. 1869 г., XXII, изд. 3), разъясненный решениями Правительствующаго Сената и Главного Военного Суда, приказами по Военному Ведомству, циркулярами Главного Штаба и Главного Военно-Суднаго Управления и проч. По 1 января 1912 года / Сост. Д. Ф. Огнев. – изд. 4-е, испр. и доп. А. С. Лыкошин. – СПб.: Комиссионер Военно-учебных заведений, 1912. – 346 с. – С. 201.
- ¹⁹ Порядок отправления сторожевой службы пехотой, применяясь к способу, принятому у казаков. – СПб.: Военная типография, 1871. – 33 с.
- ²⁰ *Кабачинський М. І.* Вказана праця. – С. 191, 195.

Резюме

Курилюк Ю. Б. Кримінальна відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби в період перебування українських земель у складі Російської імперії (XIV–XIX ст.ст.).

У статті із застосуванням географічного підходу досліджено витоки та генезис кримінальної відповідальності за порушення правил несення прикордонної служби на українських землях під час їх перебування у складі Російської імперії. Досліджувався період з XVI ст., коли деяка частина східних українських земель перебувала під патронатом Росії, до XIX ст., коли майже уся територія сучасної України перебувала під владою цієї держави. Визначено ряд першоджерел, які передбачали кримінальну відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби: «Боярський приговор про станичну и сторожеву службу» 1571 року; «Військовий статут» генерала А. А. Вейде 1698 року; «Військовий статут» Петра I 1716 року та проведено кримінально-правовий аналіз змісту норм, що стали прообразами досліджуваного нами злочину. Проведено паралель з наявними на той час нормами із сучасними, виявлено особливості тогочасної законодавчої техніки щодо наявності в законі коментарів (толкувань), які мали силу закону, а також жорстокість покарань, що зводились у більшості випадків до смертної кари. Зроблено висновок, що у другій половині XIX ст. започатковано бланкетність норм, які передбачали відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби.

Ключові слова: витоки, генезис, прикордонна служба, порушення правил.

Резюме

Курилюк Ю. Б. Уголовная ответственность за нарушение правил несения пограничной службы в период пребывания украинских земель в составе Российской империи (XIV–XIX в.в.).

В статье с применением географического подхода исследованы истоки и генезис уголовной ответственности за нарушение правил несения пограничной службы на украинских землях во время их пребывания в составе Российской империи. Исследовался период с XVI в., когда некоторая часть восточных украинских земель находилась под патронатом России, до XIX в., когда почти вся территория современной Украины находилась под властью этого государства. Определен ряд первоисточников, которые предусматривали уголовную ответственность за нарушение правил несения пограничной службы: «Боярский приговор о станичной и сторожевой службе» 1571 года, «Воинский устав» генерала А. А. Вейде 1698 года, «Воинский устав» Петра I 1716 года и проведен уголовно-правовой анализ состава норм, которые стали прообразами исследуемого нами преступления. Проведена параллель с имеющимися на то время нормам с современными, обнаружена особенность тогдашней законодательной

техники, в частности наличие в законе комментариев (толкований), имевших силу закона, а также жестокость наказаний, которая сводилась в большинстве случаев к смертной казни. Сделан вывод, что во второй половине XIX в. зарождена бланкетность норм, предусматривавших ответственность за нарушение правил несения пограничной службы.

Ключевые слова: истоки, генезис, пограничная служба, нарушение правил.

Summary

Kuryliuk Y. Criminal responsibility for violation of rules of border guard duty during being Ukrainian areas in the composition of the Russian Imperia (XIV–XIX centuries).

Origins and genesis of criminal responsibility for violation of the rules of the Border Guard duty in the Ukrainian territories while their being in the composition of the Russian Empire are searched in the Article, with application of the geographical approach. The period since XVI was researched, while some of the Eastern Ukrainian parts were under patronatus of Russia, till XIX, when almost all territory of nowadays Ukraine was under power of this State. Number of original sources is determined, which covered criminal responsibility for violation of the rules of the Border Guard duty: “Boyars’ Rules of Stanitsa Guard Service” of 1571, “Military regulations” by the general Veyde A.A. of 1698, “Military regulations” by Peter I of 1716, as well as the criminal law analysis of the elements of the rules, which became prototypes of the studied by us crime, is done. Parallel is drawn out between rules of that time to the current, found out distinction of the legislative technique of the past, in particular, existence of comments (exegesis) in the law, that had the forth of law, as well as inhumanity of punishment, that in most cases boiled down to death-penalty. It is made a conclusion that the rules of blanket character were originated in the second part of XIX, which covered responsibility for violation of the rules of the Border Guard duty.

Key words: origins, genesis, Border Guard Service, violation of rules.

Отримано 20.12.2012

УДК 343.98; 343.148

Н. А. ПАНЬКО

*Ніна Анатоліївна Панько, асистент кафедри
Донецького національного університету*

ДОПИТ ЕКСПЕРТА В СУДІ ЯК ЗАСІБ ОЦІНКИ ЙОГО ВИСНОВКУ

Експертиза є ефективним засобом встановлення обставин у справі. Її функція полягає у вирішенні на підставі спеціальних знань питань, що виникають під час розслідування та судового розгляду кримінальних справ¹. У результаті проведення експертизи складається документ – висновок експерта, який є одним із передбачених КПК України джерел доказів. У науковій літературі багато уваги приділено оцінці висновку експерта. Це питання висвітлено в таких працях учених-криминологів, як: Л. Ю. Ароцкер, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, О. О. Ейсман, Н. І. Клименко, В. Я. Колдін, В. П. Колмаков, О. М. Моїсеєв, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. П. Шибіко, О. Р. Шляхов та ін. Статтею 356 КПК України допит експерта закріплений як процесуальна дія, втім предмет допиту так і не був конкретизований у аспекті оцінки результатів експертизи. Питання оцінки висновку експерта учасниками кримінального процесу набуває актуальності й у світлі нового Кримінального процесуального кодексу України, що допускає існування інституту «альтернативної» та «незалежної» експертизи. Допит експерта в суді регламентований ст. 356 КПК України. Ця процесуальна дія має на меті роз’яснення та доповнення експертом наданого ним висновку.

Метою статті вважаємо конкретизацію предмета допиту експерта й формулювання рекомендацій щодо його проведення в судовому засіданні.

Висновок судової експертизи оцінюється за критеріями наукової достовірності й доказового значення. Суд, прокурор, особа, яка проводить дізнання, зазначали Р. С. Белкін, А. І. Вінберг та І. Л. Петрухін, можуть і повинні перевірити не тільки логіку експертного доказування, але й розібратися у висунутих експертом наукових положеннях, щоб упевнитися в достовірності й повноті висновків експерта. Будь-яке судження експерта має розглядатися крізь призму внутрішнього переконання суду або слідчого до того як стати підставою для судового рішення². Звернемо більш детально увагу на труднощі, які виникають під час оцінки висновків експерта.

А. Р. Белкін не погоджується з тим, що слідчий, прокурор, суд можуть повно і всебічно оцінити висновки експерта. Як зауважує з цього приводу науковець, автори підручників з кримінального процесу та методичних посібників рекомендують слідчим і суддям під час оцінки висновку експерта як джерела доказів брати за основу оцінку компетенції експерта, який проводив експертне дослідження, сучасний рівень застосованих дослідницьких методів, повноту, логічну й наукову обґрунтованість висновків експерта тощо³. Практика ж переконливо свідчить, а проведене анкетування працівників слідства й суду підтверджує, що в більшості випадків з усього висновку експерта слідчого та суд цікавлять лише підсумки (на цьому наголосили 40 % опитаних респондентів⁴). Оцінка суб’єктами доказування висновку експерта найчастіше зводить-